
BIBLIOGRAFISCHE ONDERNEMINGEN ROND 1900 (deel 1)

Eenheid in verscheidenheid¹

Paul SCHNEIDERS

Documentatiehistoricus op rust

▪ Bibliotheek- en documentatiebeweging vormen een eenheid in verscheidenheid niet in het minst door een begrippenapparaat dat zorgt voor niet steeds door iedereen op een zelfde manier aanvaarde termen (documentatie,...). Zij brengen in hun verstrengeling de omslag tot uiting die zich rond 1900 afspeelde op het terrein van de formele, wetenschappelijke informatievoorziening. We gaan in op de terminologische problemen, de chronologie van de beweging alsmede de relaties binnen de bibliotheek- en documentatiebeweging om dit beter te kunnen duiden. Veranderende methoden van wetenschapsbeoefening, nieuwe informatiedragers, nieuwe terreinen van onderzoek en een nieuw beleid, zowel bij de overheid als bij het bedrijfsleven zorgden dat het proces van de bibliotheek- en documentatiebeweging ontstond. Hier wordt aan de hand van de 'faaltheorie' en de speciale bibliotheek bij stilgestaan.

▪ Les mouvements bibliographique et documentaire forment une unité dans la diversité, entre autres du fait d'un appareil terminologique qui peut donner lieu à des acceptations différentes. Leur enchevêtrement s'exprima par un changement brusque, autour de 1900, qui se joua sur le terrain de la fourniture d'information formelle et scientifique. Nous aborderons ici la question des problèmes terminologiques, la chronologie du mouvement ainsi que les relations au sein du mouvement bibliographico-documentaire. Les méthodes modifiées dans la pratique scientifique, les nouveaux supports d'information, les nouveaux terrains de la recherche et une nouvelle politique, tant de la part des autorités que dans la vie d'entreprise, donnèrent naissance à ce mouvement. Nous l'examinerons à la lumière de la "théorie de l'échec" et de la bibliothèque spécialisée.

In dit artikel verschijnt het eerste deel van *Bibliografische ondernemingen rond 1900*, namelijk *Eenheid in verscheidenheid*. Een volgend deel *De beweging als cultuurhistorisch verschijnsel* verschijnt in één van de volgende nummers van de *Bladen voor Documentatie*. Een derde deel - *De historiografie van de beweging* - zal het geheel daarna vervolledigen. Samen vormen deze drie delen het tweede hoofdstuk van het academisch proefschrift, *De bibliotheek- en documentatiebeweging 1880-1914; bibliografische ondernemingen rond 1900*, dat Paul Schneiders op dinsdag 20 april 1982 voorlegde en verdedigde ter verkrijging van de graad van doctor in de Letteren aan de Universiteit van Amsterdam. Het artikel werd grotendeels overgenomen op kleine weglatingen en spellingsaanpassingen na en weerspiegelt de stand van zaken begin jaren 1980.

De doolhof van de terminologie

Van een internationaal of zelfs maar nationaal aanvaard begrippenapparaat is op ons terrein geen sprake en het ziet er niet naar uit dat daar spoedig verandering in zal komen, ondanks het werk van personen (Wersig o.a.) en instellingen (Unesco o.a.) aan normalisatie van de hinderlijk verwarrende nomenclatuur. Vrijwel elk land heeft zijn eigen indeling van typen bibliotheken, over "nationale bibliotheken" is pas sinds betrekkelijk kort een "communis opinio" maar inzake "speciale bibliotheken" is men nog lang niet zo ver.

Blum heeft een artikel van ruim honderd bladzijden kunnen wijden aan de term bibliografie waar vroeger, maar ook nu nog, heel verschillende zaken onder worden verstaan. Sommigen denken aan de studie van boeken als materiële objecten, anderen - soms wordt dan van kritische bibliografie gesproken - doelen op de analyse van edities van één werk zoals de studie van onderling afwijkende Shakespeare-uitgaven.

Het gaat bij de begripsverwarring echter bepaald niet alleen om de bekende, oude overgeleverde begrippen want ook nieuwe lijden aan het euvel voor velerlei uitleg vatbaar te zijn. Een wel heel sprekend voorbeeld is de discussie rond aard en inhoud van een omstreeks 1960 naar voren geschoven nieuwe discipline "Information Science" (informatiewetenschappen).

Bovenstaande is een inleiding op waar wij op deze plaats enige aandacht aan dienen te schenken, te weten de problematiek rond de term documentatie. Wij betreden daarmee een gevaarlijk terrein en haasten ons daaraan toe te voegen ons er niet ver op te willen wagen. De semantiek van de term leent zich voor een aparte studie die qua omvang niet voor het werk van Blum zou behoeven onder te doen.

Dat documentatie op deze plaats niet nader gedefinieerd wordt, behoeft feitelijk geen betoog: deze publicatie is in haar totaliteit het indirect verslag van wat in de afgelopen driekwart eeuw zoal onder documentatie verstaan werd. En die historie is aanzienlijk grilliger dan die van de

hierboven gegeven voorbeelden; en vooral: veel gevoeliger. Documentatie kan momenteel bogen op een verbijsterend aantal zeer uiteenlopende betekenissen, vroeger, zo'n kwart eeuw terug kwam daar nog het omstreden karakter bij. En dan is nog alleen gedacht aan Nederland, want de ontwikkeling van het woord in het buitenland, met name in de Verenigde Staten van Amerika, is weer heel anders verlopen.

Een waringinboom in kleigrond

Het woord "documentatie" verscheen in Nederland voor het eerst in druk in 1909, in een artikel van de hand van dr. Greve. Dat was het begin van een woekering die Loosjes in 1957 vergeleek met die van een tropische waringinboom². Dat is een soort vijgenboom, die een zeer grote, wijdvertakte kroon ontwikkelt en vaak op luchtwortels steunt waarbij de oorspronkelijke stam vaak afsterft. Loosjes heeft zich niet tot deze treffende beeldspraak beperkt maar getracht te snoeien, te kappen en te modelleren door een onderscheid te maken tussen actieve en passieve documentatie. Het heeft niet mogen baten, de wildgroei ging ongebreideld verder. Dat heeft er toe geleid dat men, teneinde enige orde op zaken te stellen, de tientallen definities tenslotte in drie families heeft gegroepeerd, - zoals bij planten. De classificatie van de betekenis van het woord documentatie onderscheidt: documentatie als het bibliotheekwezen incorporerend, naast het bibliotheekwerk en als onderdeel van het bibliotheekwerk. *Bibliotheek en Documentatie; Handboek ten dienste van de opleidingen* (Deventer, 1979, tweede druk) waaraan wij dit ontlenen³, bewijst zelf herhaaldelijk dat documentatie bepaald geen één-duidig begrip is.

Oorzaak van de wildgroei

De belangrijkste oorzaak is zonder twijfel dat in het woord zelf van meet af aan grote expansiemogelijkheden lagen opgesloten, met potentiële verwijding in betekenis tot alles dat te maken kon hebben met documenten: van papier- en inktfabricage tot verfijnde ontsluiting zoals refereren. Treffend is dat Otlet het woord aanvankelijk ongeveer de betekenis gaf van het verzamelen en ordenen van gegevens uit de literatuur teneinde in de kaartenbak te komen tot een nieuwe synthese maar het later verwijdde tot een alles overkoepelende term. Zeer terecht heeft Otlets biograaf Rayward aan de levensgeschiedenis van de documentatiepionier de titel gegeven *The universe of information*. Het woord is tenslotte oneindig rekbaar gebleken en werd daarmee tegelijkertijd een lege huls. De

geschiedenis van het woord "informatie" is daar overigens om te bewijzen dat die van "documentatie" allerminst een unieke historie is.

In 1918 associeert bibliothecaris Van Dokkum "documentatie" nog met het maken van een index op tijdschriftartikelen en die betekenis had Bijvanck voor ogen gestaan toen hij het woord koos om er de afdeling van de Koninklijke Bibliotheek (KB) mee aan te duiden. Hij was zich niet bewust van de uitbreiding in betekenis die het woord zou ondergaan, reden waarom later Brummel opmerkte dat de afdeling Documentatie helemaal geen documentatie bedreef! Gezien het ontbreken van een nauwkeurige, algemene aanvaarde betekenis van het woord, kan men derhalve Brummels opmerking op even goede gronden beamen als ontzenuwen!

Een tweede oorzaak van de wildgroei, althans in Nederland, is het gebruik van de term "overheidsdocumentatie" die omstreeks 1930 in zwang kwam en teruggaat op de samenwerking tussen Otlet en Zaalberg. Zaalberg introduceerde de term "registratuur", het gezaghebbende werk van Noordenbos heette in de eerste druk (1926) *Gemeentelijke Registratuur*, van de tweede tot en met de vierde druk *Gemeentelijke Documentatie* en vanaf de vijfde druk *Overheidsdocumentatie*. Bedrijfsarchivarissen zijn onder invloed daarvan ook enige tijd hun werk met "documentatie" gaan aanduiden en ongeveer op het ogenblik dat de bedrijfsarchivarissen het woord documentatie lieten varen, gingen wetenschappelijke archivarissen de verzamelingen affiches, pamfletten, geluidsopnamen en dergelijke in het archief "documentatie" noemen.

De verwarring werd compleet toen ook buiten de wereld van bibliothecarissen, bibliografen, documentalisten en archivarissen het woord opgepakt werd. En daarin ligt een derde oorzaak die vooral te wijten was aan een ontwikkeling van na 1945, Nu spreken leerlingen van de basisschool over hun documentatiecentrum als zij de knipsels en plaatjes op school bedoelen. En dan te bedenken dat in 1909 een anonymus-purist zich fel tegen het woord keerde.

Welke inhoud geeft *Van Dale*, laatste toevlucht in soms hopeloze zaken? De tiende druk (1976) vermeldt: *"het bijbrengen van documenten; het verschaffen van toe- en inlichtingen op grond van documenten of bewijsstukken; (in bijz. opvatting) het beschikbaar maken en stellen van in een bibliotheek of bibliotheken aanwezig materiaal in tijdschriften en seriewerken voor praktisch gebruik door geclassificeerde inventarisatie; ook het materiaal zelf waaruit men put... documentatiedienst"*.

Geheel onaanvechtbaar is deze omschrijving niet. Enkele kanttekeningen: "*Bijbrengen*" zal wel gelezen moeten worden als "*bijeenbrengen*". Interessanter is dat de samensteller met nadruk tijdschriften en seriewerken noemt en het praktische gebruik ervan beklemtoont. Dat zijn inderdaad elementen die in de terminologische discussies steeds weer opduiken, en hetzelfde geldt voor "*in een bibliotheek of bibliotheken*", eveneens een punt van discussie in dat vroegere zo hartstochtelijk gevoerde debat. Tot slot nog een aanvulling: hand over hand neemt het gebruik van het woord documentatie in advertenties toe. Het betekent dan niets meer dan een fleurige, wervende prospectus of folder.

Onderscheid tussen actief en passief, tussen een "enge" en een "nauwe" definitie, het heeft niet geholpen. Niet zinnens zelf met wéér een nieuwe definitie te komen, sluiten wij ons aan bij de FID-definitie van 1937, niet omdat deze "de goede" zou zijn maar op praktische gronden. Die definitie luidt: "*Documenteren, dat is samenbrengen, klasseren en verspreiden van documenten uit elk genre in alle domeinen van de menselijke activiteit*" [*"Documenter c'est réunir, classer et distribuer des documents de tout genre dans tous les domaines de l'activité humaine"*]⁴.

Een verantwoording van de titel

Deze studie gaat over bibliotheken, bibliografie en documentatie rond de eeuwwisseling. Het is absoluut onmogelijk - en historisch onverantwoord - in deze studie scheidslijnen tussen de drie te trekken. Accentverschillen, dat zal blijken, waren er wél. De drie fungeerden als één geheel in het kader van de verbetering van de bibliografische beheersing en die verstrengeling, die eenheid in verscheidenheid, komt heel duidelijk naar voren in ons hoofdstuk over de KB. Daar is immers sprake van een bibliotheek die een bibliografie gaat vervaardigen en dat met documentatie aanduidt.

Na ampel beraad hebben wij voor de titel *Bibliotheek- en documentatiebeweging* gekozen omdat wij daarmee nadrukkelijk de aandacht willen vestigen op de eenheid van twee elementen, van twee bewegingen, die weliswaar naar buiten toe de indruk vestigden sterk van elkaar te verschillen maar die nu, mede vanuit een historisch perspectief, meer opvallen door overeenkomst dan door verschil. Het had misschien meer voor de hand gelegen over "bibliografische beweging" te spreken in de titel van deze publicatie, waarin zo veel plaatsruimte is besteed aan de beschrijving van bibliografische projecten. Bovendien zouden wij ons dan aangesloten hebben bij een taalgebruik van omstreeks 1900 toen er zo dikwijls

gesproken werd van de "mouvement bibliographique". In de ondertitel van onze dissertatie hebben wij het woord bibliografie een plaats gegeven en om in de hoofdtitel de combinatie bibliotheek-documentatie te kunnen brengen en omdat het woord bibliografie nimmer ter discussie gesteld is, niet omstreden is geweest. Documentatie was dat wel en is daarom, als wachtwoord, als parool voor het nieuwe zo'n geschikt woord om in de titel op te nemen.

Onder bibliotheek- en documentatiebeweging verstaan wij: *het nationaal maar vooral internationaal georganiseerd streven in de westerse wereld tussen 1880 en 1914 om ten behoeve van gebruikers documenten (vooral in druk verschenen publikaties) efficiënt en systematisch te verzamelen, te beheren, toegankelijk te maken en te verspreiden.*

Documentatie is, alweer erg ruim, een rationele beheersing van het geaccumuleerde weten genoemd, een "organisatie- en rationaliseringsmiddel" ("Organisations- und Rationalisierungsmittel")⁵ maar zulks geldt ook voor bibliotheek en bibliografie. De historicus Jan Romein bezigde de term "omslag" om daarmee aan te geven dat het in het historisch proces rond 1900 niet gaat om een plotselinge verandering op alle terreinen des levens maar om het "omslaan" van kwantitatieve groei in kwalitatief anders worden⁶. Tevens signaleert Romein nadrukkelijk het verschijnsel "organisatie", "*gezien als het bewust scheppen van alle levensgebieden...*"⁷. Welnu, "organisatie" is ook in de bibliotheek- en documentatiebeweging significant: de zorg voor de bibliografische beheersing wordt organisatie van de bibliografische beheersing.

"Het zal de voornaamste glorie van de negentiende eeuw zijn dat ze georganiseerde kennis heeft" [*"It will be the chief glory of the nineteenth century that it has organized knowledge"*] juichte in 1883 de Amerikaanse uitgever Richard Bowker⁸ toen hij vernam dat de bibliotheek van het Britse Museum de paar duizend handgeschreven catalogus in druk ging uitgeven.

"Niets is meer belangrijk voor onze tijdperiode dan de organisatie van [het] werk" [*"Rien n'est plus important à notre époque que l'organisation du travail"*] schreef documentatie-apostel Paul Otlet in 1904 als openingszin in een artikel over internationale bibliografie in de *Revue économique internationale*⁹.

Revolutie, modernisering, hervorming, *beweging*, zijn substantieven waarnaar de historicus, die zich in deze periode verdiept, gretig grijpt. De Amerikaanse geschiedschrijver Oron J. Hale bijvoorbeeld gebruikt in zijn *The great illusion*,

1900-1914 (1971) het woord "movement" zeker tientallen keren als het al niet in de honderden loopt. De bladzijden 202-215 van zijn boek turend, komt men het begrip 26 keer tegen, meestal in verbinding met de arbeidersbeweging ("workers", "socialist", "labor" ["werklui", "socialisten", "werk"]) maar men ontmoet het ook bij Hale waar hij op die pagina's ingaat op de vredesbeweging of op de "municipal reform movement" waarvan hij dan als voorbeelden de openbare nutsbedrijven, het openbaar onderwijs, stedelijke theatervoorzieningen en de openbare bibliotheek noemt. Hale gebruikt "movement" verder voor zulke diverse verschijnselen als imperialisme ("colonial movement" [koloniale beweging]), veranderingen in het Rooms-Katholieke denken ("modernist movement" [modernistenbeweging]) en het expressionisme in de schilderkunst ("movement of Expressionism" [expressionisembeweging]). Vlak langs ons onderwerp scheert hij als het ware op bladzijde 144 van zijn boek waar hij de "museum movement" - de aanhalingstekens zijn in dit geval ook de zijne - behandelt. *"Het inrichten/opstellen van de collecties voor openbare bezichtiging en voor het bestuderen door studenten, "Arrangement of the collections for public viewing and for study by students", het opvoeren van speciale tentoonstellingen en de voorbereiding van catalogi en monografieën waren de voornaamste taken van een museumdirecteur en zijn staf" ["the staging of special exhibits, and the preparation of catalogs and monographs were the principal duties of the museum director and his staff"]*. Het wekt vreemdheid dat Hale, die aan zijn boek een voortreffelijk bibliografisch essay toevoegde, met geen letter over de bibliotheek- en documentatiebeweging rept.

In Duitse, Engelse en Amerikaanse publicaties zijn "Dokumentationsbewegung", "library movement" en "documentation movement" niet ongevoerd¹⁰. In Nederland noemt Greve de opkomst van de openbare bibliotheken de "leeszaalbeweging" maar op bibliotheekbeweging en documentatiebeweging zijn wij in de geraadpleegde literatuur maar één keer gestuit, nooit op het gecombineerd gebruik. In een lezing, op 31 mei 1940 te Gent, sprak de Vlaamse bibliothecaris Ger Schmoek van de bibliotheekbeweging rond 1900, op 15 december 1940 noemde de Nederlandse documentalist Klasing de bijeenkomst van bibliothecarissen en documentaristen *"een mijlpaal in de documentatiebeweging"*¹¹.

Wij brengen bibliotheek- en documentatiebeweging naar voren als naam voor een bibliothecair-bibliografisch moderniseringsproces van dynamische aard en sluiten ons daarmee bovendien aan bij het taalgebruik dier dagen. In 1908 werd als doel van het *Bulletin de l'Institut*

International de Bibliographie vermeld: *"Volgen van de internationale beweging van de organisatie betreffende bibliografie en documentatie" ["Suivre le mouvement international de l'organisation en matière de bibliographie et de documentation"]* en even verder: *"de bibliografische beweging" ["le mouvement bibliographique"]*¹². Eveneens in 1908 hield het Institut International de Bibliographie (IIB) een internationaal congres in Brussel waar Hanson, verbonden aan de Library of Congress, één der sprekers was. In zijn lezing noemde hij internationale samenwerking in de titelbeschrijving een eis des tijds. Hij wees op de codificatie van de Pruisische regels, de Italiaanse, de Spaanse en de Engels-Amerikaanse. *"Al deze bewegingen ondersteunen/hebben evidentie in het feit dat bibliothecarissen een bewustmakend gevoel van noodzakelijkheid hebben van het vinden van enige middelen waardoor minstens een deel van de enorme duplicering van werk en uitgaven, voornamelijk naar het catalogeren van hetzelfde boek in honderd verschillende bibliotheken, kan vermeden worden" ["All these movements bear evidence to the fact that librarians have an awakening sense of the necessity of finding some means by which, at least a part of that enormous duplication of labor and expense, incidental to the cataloguing of the same book in hundreds of different libraries, can be avoided"]*¹³.

Bibliotheekbeweging & Documentatiebeweging vormen een eenheid in verscheidenheid en brengen in hun verstrengeling de omslag tot uiting die zich rond 1900 afspeelde op het terrein van de formele, wetenschappelijke informatievoorziening.

Chronologie van de beweging

1876. Met dat jaartal laten de bibliotheekhistorici steevast de "library movement" in Amerika beginnen. *"Ons collectief geheugen van 1876 zegt dat het het begin van een nieuwe era markeerde waarin de academische bibliothecaris bewoog weg van de vroegere conservatieve mode, de deuren opende, de alkoven opende, de ijzeren railings overstak die de boeken en lezers scheidde, en studenten leidde in het beloofde land van meervoudig gebruik van boeken, tijdschriften en ander goed standaard bibliotheekmateriaal" ["Our collective memory of 1876 says that it marked the beginning of a new era in which the academic librarian moved away from the earlier conservatorial fashion, unlocked the doors, opened the alcoves, crossed over the iron railings separating the books and readers, and led students into the promised land of multiple use of books, periodicals, and other good standard library materials"]*¹⁴. Al mag dit beeld sterk overdreven en te

simpel zijn, in de Amerikaanse bibliotheekgeschiedenis is 1876 ontegenzeggelijk een "annus mirabilis", een wonderjaar. Onderdeel van de uitbundige viering van het eeuwfeest ["centennial"] was ook de bijeenkomst van een groep bibliothecarissen - de eerste keer was 1853 geweest - die de plannen voor een permanente organisatie dit keer wél verwezenlijkte.

De American Library Association werd opgericht en direct viel het besluit een eigen tijdschrift te gaan uitgeven. Vrijwel tegelijkertijd verscheen in maar liefst 1187 bladzijden het overheidsrapport *Public Libraries in the United States of America; their history, condition and management*. (Washington, 1876). Billings, Cutter, Dewey en andere prominente bibliothecarissen waar Amerika toen zo rijk aan was, werkten mee aan dit uitputtende en goed gedocumenteerde verslag over de Amerikaanse niet-particuliere bibliotheken zoals "public libraries" (openbare bibliotheken) in dit geval nog vertaald moet worden. Als bijlage was opgenomen Charles Ammi Cutters *Rules for a printed dictionary catalogue*, een verhandeling over de kruiscatalogus, die in alfabetische volgorde auteursnaam, woorden uit de titel en trefwoorden door elkaar vermeldt en daarmee een publicatie via verschillende zoekgangen toegankelijk maakt.

Voor de classificatie heeft 1876 ook grote betekenis door het verschijnen van de eerste editie van *A classification and subject index for cataloguing and arranging the books and pamphlets of a library*. Dit decimale systeem van Melville Dewey (1851-1931) zou als Dewey-code wereldwijde toepassing gaan vinden. Voor Otlet was de toevallige kennismaking ermee in het voorjaar van 1895 een openbaring. Dewey, met wie "een nieuwe era/periode in bibliotheekorganisatie" ["a new era in library organization"]¹⁵ begint, is de dominerende figuur in de Amerikaanse bibliotheekbeweging: als mede-organisator van de conferentie van 1876, mede-oprichter van het eerste Amerikaanse bibliotheektijdschrift en als directeur van de eerste bibliotheekschool. Daarnaast was hij actief in onder meer de spellingshervorming (Melville was reeds Melvil. En (zijn naam) Dewey wou hij ook nog tot "Dui" omvormen), in een organisatie om het metrieke stelsel in Amerika in te voeren en in de Efficiency Society, die adviezen gaf over arbeidsbesparende methoden. De *Index-Catalogue of the library of the Surgeon-General's Office* van de Amerikaanse medicus-bibliothecaris John Shaw Billings (1838-1913) begon in 1880 te verschijnen maar - alweer in 1876 - was al een proefeditie verschenen: *Specimen fasciculus of a catalogue of the national medical library*. In het voorwoord daarvan stelde Billings dat de medicus de specialistische literatuur in monografieën nog wel enigszins kon

volgen, maar dat deze niet meer in staat was de veel omvangrijker en belangrijker literatuur in de vorm van tijdschriftartikelen bij te houden. Billings presenteerde zijn werk als: "*Een werk van praktische waarde voor bibliografische functies voor alle artsen zelfs indien ze geen toegang hebben tot de bibliotheek zelf*" ["A work of practical usefulness for bibliographical purposes to all physicians even if they have not access to the library itself"]¹⁶ met de constructie van dit bij uitstek praktische hulpmiddel, een combinatie van een bibliografie van tijdschriftartikelen en een bibliotheekcatalogus in "dictionary"-vorm, is Billings de schakel tussen bibliotheek- en documentatiebeweging.

Eveneens in 1876, en ook weer in de Nieuwe Wereld, kreeg Alexander Graham Bell octrooi op de telefoon. Het *Bulletin of the American Society for Information Science* plaatste in 1976 het portret van Bell op de omslag van één der afleveringen en benadrukte daarmee wat moderne methoden van informatie-overdracht aan Bell verschuldigd zijn.

In 1876 opende de Johns Hopkinsuniversiteit de deuren, de eerste Amerikaanse universiteit die onder invloed van Duitsland het seminariestelsel toepaste met nadruk op literatuurstudie, werkcolleges en werkstukken. Studeren werd lezen en schrijven, veel minder het memoriseren van de inhoud van hoorcolleges. Ook van 1876 dateert de American Chemical Society. Dat genootschap staat model voor het nieuwe type geleerdengenootschap dat geen eigen bibliotheek meer aanlegde maar wel bibliografische activiteiten ontloopte.

Toegang tot bibliotheken, archieven en musea, waar ook ter wereld, was het doel van één in 1876 in Frankrijk ontworpen "geleerdenpaspoort", bedacht door de in dat jaar opgerichte Alliance Scientifique Universelle die de coördinatie van de internationale wetenschappelijke samenwerking nastreefde¹⁷. In Brussel tenslotte vond op instigatie van koning Leopold II middenseptember 1876 een internationale koloniaal-geografische conferentie plaats. Ontdekkingsreizigers, militairen, spoorwegbouwers, diplomaten en antropologen kwamen bijeen.

In zijn openingsrede gaf de vorst hoog op van de weldaden van beschaving en humaniteit, exportartikelen naar donker Afrika waar heidendom en slavernij heersten. "*Ik zal gelukkig zijn dat Brussel op een zekere manier het hoofdkwartier van deze beschavingsbeweging wordt*" ["Je serais heureux que Bruxelles devint, en quelque sorte, le quartier général de ce mouvement civilisateur"]¹⁸.

Het jaar 1892 is genoemd als het geboortjaar van de documentatie, onder verwijzing naar de oprichting van het Office International de Bibliographie Sociologique door Otlet en La Fontaine¹⁹. Drie jaar later riepen zij de eerste internationale bibliografische conferentie in Brussel bijeen die leidde tot de oprichting van het IIB. Daardoor is het jaar 1895 onmiskenbaar een bijzonder jaar, zeker gezien andere evenementen op het brede vlak van de informatieoverdracht. Eveneens in 1895 immers kregen de gebroeders Lumière octrooi op hun cinematograaf, ontdekte Wilhelm Röntgen de x-stralen en maakte Marconi voor het eerst gebruik van de draadloze telegrafie. Toch maken wij bezwaar tegen 1895 als aanvangsjaar. Door de oprichting van het IIB als startpunt te nemen, doet men afbreuk aan het "geheel" van activiteiten in de bibliografische beheersing, overschat men de betekenis van het IIB en miskent men het werk van zovele anderen, die zich in die jaren eveneens inspanden om literatuur toegankelijk te maken: bibliothecarissen, bibliografen, geleerden, boekhandelaars-uitgevers.

De Indiase bibliothecaris en classificatie-expert S.R. Ranganathan (1892-1972) heeft echter 1880 tot het geboortjaar van documentatie verklaard, daarbij doelend op het verschijnen van het eerste deel van de *Index-Catalogue* van Billings. Diens werk sloot aan bij wensen van gebruikers, die een overzicht van de belangrijkste publicaties over een beperkt onderwerp zochten en was, zoals hij zelf schreef, niet alleen voor die ene medische bibliotheek bruikbaar. "De term *Index* in zijn titel legt de klemtoon op de kleinere gedachte-eenheid die in werking gebracht wordt" ["The term *Index* in its title emphasizes the smaller thought-unit brought into operation"]²⁰. Billings zorgde ervoor dat de overstelpende hoeveelheid medische literatuur in hanteerbare eenheden, "manageable units", werd aangeboden²¹. Als combinatie van bibliotheekwerk en documentatie is het jaar van verschijnen van de *Index-Catalogue* een inderdaad alleszins acceptabel beginpunt, gelegen tussen de twee kroonjaren 1876 en 1895. Bovendien is de periode omstreeks 1880 ook de tijd waarin men bewegingen als de transportrevolutie, het moderne imperialisme, de Tweede Industriële Revolutie en de georganiseerde arbeidersbeweging laat beginnen.

Dat 1914 een eindpunt is, ligt voor de hand. De internationale bibliotheek- en documentatiebeweging kende ook haar Verdun. De oorlog vernietigde netwerken, die in de loop van drie decennia coöperatief en vol enthousiasme waren opgebouwd. Doelbewust werd op een chemisch congres in april 1919 in Parijs de verslagen tegenstander uitgesloten van de "chemische Entente"²². Rigoreus was tijdens

Wereldoorlog I de afbraak, maar tegelijkertijd begon de bibliografische nieuwbouw, nationaal en speciaal. In de oorlogvoerende landen vooral greep de overheid steeds meer in, ook ten aanzien van onderzoek en informatie-overdracht. En bij dit laatste doelen wij niet op censuur en propaganda.

Aan de dominerende positie van Duitsland in de bibliografische beheersing bracht de Eerste Wereldoorlog een dodelijke slag toe. "Het breken van het Duitse referatenmonopolie" ["Die Brechung des deutschen Referaten-Monopols"] is een gevolg geweest van de verloren oorlog²³. Brussel raakte zijn speciale plaats in de documentatiebeweging kwijt, het IIB kon zich niet herstellen. In Nederland werd de afdeling Documentatie van de Koninklijke Bibliotheek, in 1910 met zoveel elan opgericht, in 1922 geruisloos opgeheven. Ook in 1922 werd Zaalbergs registratiebureau door de Vereniging van Nederlandsche Gemeenten overgenomen, 31 december 1921 werd het Nederlandsch Instituut voor Documentatie en Registratuur (NIDER) gesticht.

Otlet, een duidelijke vertegenwoordiger van de vooroorlogse documentatie, had documentatie altijd geplaatst in het kader van pacifisme, humanisme, internationalisme en het vrije verkeer van informatie. "De documentatie is in/uit de idealistische vooroorlogse tijd geboren (geworden)" ["Die Dokumentation ist der idealistischen Vorkriegszeit geboren worden"]²⁴. Na 1914 ging die idealistische-positivistische lading grotendeels verloren. Documentatie werd toen overgenomen door de speciale bibliothecarissen en daarmee werd documentatie "eng verbonden aan de door de industrie ontwikkelde technieken waarvan ook de wapenindustrie een onderdeel is" ["eng gebunden an die von der Industrie entwickelten Techniken worunter bezeichnenderweise auch die Waffentechnik zählt"]²⁵.

In zijn overigens voortreffelijke inleiding bij de door hem geredigeerde bloemlezing *Von der systematischen Bibliographie zur Dokumentation* (1978) reserveert de bibliothecaris van de Stanforduniversiteit, dr. Peter R. Frank, "Dokumentationsbewegung" dan ook voor de situatie na 1918. Volgens hem is pas van beweging sprake als in de jaren 1920 en 1930 nieuwe organisaties worden opgericht waarbij hij wijst op NIDER, FID en het in 1937 gehouden *Congrès mondial de la documentation universelle*. Van Franks fasering wijken wij dus af. Ons inziens begint na 1914 een nieuwe periode, die van verzakelijking, organisatorische consolidatie, heroriëntatie en het sterk op de achtergrond raken van de utopie van mondiale bibliografische beheersing naar Brusselse snit. Dat kleine mogendheden als België en Nederland vóór 1914 een belangrijke

plaats in de beweging hebben kunnen nemen, zoals in de 16^e en 17^e eeuw Antwerpen en Amsterdam hoofdsteden in de wereld van het boek zijn geweest, hangt met het volgende samen. De vooraanstaande positie van Brussel en Den Haag rond 1900 is in hoge mate te danken aan figuren als Otlet, La Fontaine, Bijvanck, Greve en Zaalberg. Dat zij pioniers konden zijn, was echter ook mogelijk door het feit dat documentatie in de ontstaansfase als handwerk bedreven werd. Bij hun regeringen vonden de pioniers een gewillig oor en dat hangt ongetwijfeld samen met de omstandigheid dat het internationalisme, zoals bij het Esperanto vaak gepaard gaande met een "agressieve verbreiding" ("agressive propagation")²⁶, omstreeks 1900 beleden werd in de kleinere Europese mogendheden.

Relaties binnen de bibliotheek- en documentatiebeweging

Evenals in het personen- en goederenvervoer kunnen ook in het transport van wetenschappelijke informatie traditionele en nieuwe methoden vreedzaam naast elkaar bestaan, elkaar harmonisch vervangen of met elkaar in botsing komen. Documentatie, door de gedreven Otlet als een programma de bibliothecarissen dwingend voorgedragen, moest wel in conflict raken met het wetenschappelijk bibliotheekwezen. Bibliotheekbibliografie-documentatie gedroegen zich als een rumoerig "ménage à trois" is door Frank treffend opgemerkt²⁷. In die gevoelige situatie was documentatie de junior-partner, immers de bibliothecarissen en bibliografen-geleerden waren van oudsher degenen, die zich beijverd hadden de literatuurstroom te kanaliseren. Onder het vaandel van "samenwerking, maar onder onze leiding" verstoorde het overactieve IIB een historisch gegroeide taakverdeling. *"De werkingsplannen, -voorstellen en -methoden van het Instituut werden een bibliografische stormcentrum bijna zo gauw als ze gekend waren"* [*The plans, purposes and methods of operation of the Institute became a bibliographic storm centre almost as soon as they were known*]²⁸. Otlet en La Fontaine brachten met documentatie een schisma binnen de bibliotheekwereld, is door Shera bewezen²⁹. Beter dunkt ons: met documentatie werd een scheiding in de wetenschappelijke literatuurvoorziening en het gebruik van literatuur benoemd, die rond 1900 duidelijk boven water kwam. Vooral na het echec van Otlet bij de Royal Society en zijn problemen met de Koninklijke Bibliotheek van België, ontmoette Otlets documentatieconceptie in de wetenschappelijke wereld geen begrip meer. Nog herinner ik mij het moedeloze schouderophalen van Otlet en zijn berustend

handgebaar, noteerde Bijvanck in november 1907³⁰.

Met de commerciële sector, die van boekhandel en uitgeverij, heeft het IIB onvoldoende contact gehad voor wrijvingen, neen, de strijd ontbrandde met de wetenschappelijke bibliothecarissen. Grote ergernis over het aanmatigend optreden van de jeugdige Otlet is daarbij zeker van invloed geweest, maar de kern van het conflict betrof de "taak" van de wetenschappelijke bibliotheek en daaraan gekoppeld een fundamenteel verschil van inzicht over "wetenschapsbeoefening" en de rol van de literatuur in het onderzoek. "Waarden waren in het geding".

Aan onze bibliotheken moeten wij hersenen en een ziel geven, zij moeten gaan beschikken over een "wetenschappelijke en technische informatiedienst" ("service d'information scientifique et technique") en nauw voeling houden met de wensen van de gebruikers, weerklinkt het in Otlets appèl uit 1903, verwoord in het artikel waarin hij voor het eerst "documentation" neerschreef.

Bij de behandeling van de bibliotheek- en documentatiebeweging als cultuurhistorisch verschijnsel zullen wij op enkele maatschappelijke achtergronden ingaan, hier willen wij eerst greep op de beweging krijgen door haar te behandelen als deels identiek, deels verwant en deels uiteenlopend antwoord op crisissen, die zich omstreeks 1880 gingen voordoen in het beheersen van de literatuurstroom³¹.

Schematisch weergegeven, waren er aan het eind van de 19de eeuw drie, onderling weer samenhangende, uitdagingen.

1. De ongehoorde groei van de natuurwetenschappelijke en technische literatuur en de overheidspublicaties, in iets mindere mate van de literatuur op het terrein van de alfa- en de nog jonge sociale wetenschappen.

De literatuurproductie kreeg een omvang waar gebruikers zich over verbaasden, wanhopig van werden of - werkend in het front van de wetenschap - weinig problemen mee hadden. Tot die laatste categorie, een wetenschappelijke elite, behoorde bijvoorbeeld Lorentz. Bij een enquête inzake de wenselijkheid van de ICSL gaf hij als antwoord door collega's in binnen- en buitenland naar zijn tevredenheid op de hoogte te worden gehouden. Geleerden van zijn formaat waren en zijn onderling verbonden in "invisible colleges", de onzichtbare groepen of scholen, die via particuliere correspondentie, het elkaar toesturen van

overdrukken, per telefoon of door gesprekken op congressen informatie uitwisselen. Lorentz was als het ware de uitzondering op de regel dat natuurwetenschappelijke onderzoekers bibliografische eisen stelden, evenals technici, overheidsfunctionarissen en werkers in handel en nijverheid. Velen verlangden dringend snel geïnformeerd te worden. De wetenschappelijke bibliothecarissen konden niet voldoen aan die eis, aan die roep om snelle, relevante attendering en verstrekking van documenten terwille van toepassing van informatie op onderzoek en beleid. Er is hier zeker een parallel te zien met ontwikkelingen in het onderwijs. Nieuwe vragen leidden daar tot oprichting van technische hogescholen, landbouwhogescholen en economische hogescholen. Die ontstonden los van de universiteiten zoals documentatie ontstond buiten de universitaire bibliotheken en zich in speciale bibliotheken vestigde. Illustratief in dit verband is de klacht van de Leidse hoogleraar Suringar uit 1876 over het tekort aan natuurwetenschappelijke literatuur in de collectie van de universiteitsbibliotheek. Geenszins verwonderlijk, voegde hij er zelf aan toe, voor een bibliotheek die al drie eeuwen lang door hoogleraren-theologen en -letterkundigen wordt beheerd³².

In aanbod, vraag en gebruik drongen zich tegelijkertijd kwantitatieve en kwalitatieve problemen op. Het is dan ook zeker niet juist om de bibliotheek- en documentatiebeweging slechts als het antwoord op de papierlawine te noemen. *"De documentatiebeweging is een getuigenis van de papieren zondvloed van de tegenwoordige tijd"* [*"Die Dokumentationsbewegung ist ein Erzeugnis der papieren Sintflut der Gegenwart"*] is door Wersig terecht als een te beperkte verklaring bekritiseerd³³.

2. Documentatie is een "mengen- en gebruikersprobleem" ("Mengen- und Benutzerproblem")³⁴

De bibliotheekbeweging kwam met haar collectievorming, verbetering van het catalogusapparaat, ruimere openstelling, handschriftenkamers en dergelijke, tegemoet aan haar alfa-gebruikers, de documentatiebeweging met haar nadruk op snelheid, "efficiency", alle soorten documenten en verfijnde ontsluiting, tegemoet aan nieuwe wensen van nieuwe gebruikers.

De ingenieur, de fysicus, de beleidsambtenaar vroegen om de nieuwste literatuur, verlangden soms zelfs feitelijke, pasklare gegevens "uit" de literatuur. In het geheel van boek of tekst waren "deze" zoekers vaak niet geïnteresseerd, de vorm van het document liet hen volstrekt koud; over recente "informatiedragers" wilden zij beschikken en indien die niet in de bibliotheek aanwezig

waren, moest er voor gezorgd worden dat zij snel van elders werden gehaald.

Onderzoek, "research", "Forschung", wordt vanaf het midden van de 19de eeuw de basis voor de wetenschap. In plaats van de geleerdenrepubliek komt de "Forschergemeinschaft". "Forschung" houdt in het doordringen in het onbekende, het brengen van iets nieuws en het toevoegen van dit nieuwe aan het "Corpus Scientiae". De Duitse historicus Diemer heeft dit de drie aspecten van "Forschung" genoemd en is daarbij er stilzwijgend van uitgegaan dat de onderzoeker op de hoogte is van dat wat al bekend is. Juist daarvoor zorgen bibliotheek en documentatie³⁵.

De "Forschung" drong als wetenschappelijke methode ook in de alfawetenschappen door en voor wat de geschiedwetenschap betreft, is dan vooral naar Ranke en Droysen te verwijzen³⁶. Maar al dekt "Forschung" een nieuwe onderzoekspraktijk in alle wetenschappen, de "methodiek" vertoonde hemelsbrede verschillen. Bezoekers van wetenschappelijke bibliotheken zoals historici, filologen, theologen en juristen, waren voor hun onderzoek vaak aangewezen op de oudere literatuur. Alfa-onderzoekers bestudeerden zelf de literatuur en het kwam geen moment bij hen op gebruik te maken van een door een ander vervaardigde samenvatting. Delegatie van literatuurrecherche en van literatuurontsluiting aan een vakwetenschappelijk geschoolde specialist met documentatiecapaciteiten was iets waaraan zij geen ogenblik dachten. Immers: de alfawetenschapper was en is nog steeds zijn eigen "documentalist".

De historicus die zich over een onderwerp documenteert, doet dat zelf. Bronnenpublicaties juicht hij toe, op relevante literatuur geattendeerd worden zal hij waarderen, maar in de vorm van een referaat zijn bronnen en literatuur krijgen, wil hij per se niet. En zeker bij het historisch bronnenonderzoek is het de historicus zelf, die het voor zijn onderwerp relevante materiaal kiest en schift. En deze bronnen, heel vaak archivalia, kunnen op de meest verschillende terreinen liggen, afhankelijk van zijn onderwerp. De historicus is niet alleen zijn eigen documentalist, door zijn persoonlijke visie op het te gebruiken materiaal legt hij zich al in de fase van het bronnenonderzoek min of meer vast. De literatuur, door vakgenoten geschreven, is vaak voor hem van secundair belang want *de geschiedwetenschap kent geen octrooischriften*.

Het onderzoek naar en van de bronnen en de literatuur - de heuristiek - maakt voor de historicus bovendien deel uit van zijn wetenschappelijk werk. Het behoort daar in essentie toe. Het wetenschappelijk bibliotheekwezen koos aan het

eind van de 19de eeuw doelbewust voor dienstverlening aan dat type onderzoeker conform eeuwenoude, beperkte cliëntgerichtheid.

3. De komst van nieuwe typen documenten en verschuiving binnen de bestaande typen

Bij nieuwe typen documenten gaat het eind 19de eeuw vooral om overdrukken, congresverslagen, fabrikantencatalogi, normbladen, octrooischriften, rapporten - kortom "materiaal", geen fraaie banden - dat snel kon verouderen en dan als waardeloos uit de collectie kon worden verwijderd. De wetenschappelijke bibliotheken rond 1900 kenden dit vluchtige materiaal nauwelijks, het circuleerde in die onbekende wereld van technici, chemici, biologen en overheidsfunctionarissen.

De toename van de tijdschriften is het meest opvallend. Inzonderheid in de medicijnen/geneeskunde, de natuurwetenschappen en de techniek, ging het tijdschriftartikel steeds meer de monografie verdringen. Voortwoekerende specialisatie, detailonderzoek, de genootschappen met hun eigen tijdschriften en verhandelingen alsmede de wens naar snelle verspreiding en snelle attendering stimuleerden dit proces. Bovendien vervulde het gespecialiseerde tijdschrift een belangrijke bibliografische functie door recensies en aankondigingen, *letters to the editor*, en vaak ook door vermelding van de inhoud van andere tijdschriften. De medicusbibliothecaris John Saw Billings wees in 1876 zeer nadrukkelijk op de betekenis van het tijdschrift en erkende door opname van tijdschriftartikelen in zijn *Index-Catalogue* die betekenis. Ook binnen de alfawetenschappen groeide het aantal tijdschriften en in de tweede helft van de 19de eeuw kregen bijvoorbeeld ook de historici hun eigen, nationale tijdschriften maar in de alfawetenschappen bleef het boek niettemin een veel belangrijker plaats innemen en navenant heeft het referatijdschrift in de alfawetenschappen bij lange na niet een plaats kunnen veroveren gelijk aan die in de natuurwetenschappen en de techniek, voorkeur als in de alfawetenschappen gegeven werd en wordt aan de systematische bibliografie. Jaryc, wijst daar in 1938 uitdrukkelijk op.

De rond 1880 nieuw ontstane situatie maakte instituten en nieuwe wegen in de wetenschappelijke informatieoverdracht onvermijdelijk. De vergelijking dringt zich op met andere fenomenen uit die tijd op het vlak van de communicatie en informatie zoals de opkomst van de openbare bibliotheek en - een stapje verder van ons thema verwijderd - de massakrant en het boulevardblad, werkend met speciale verslaggevers, het laatste

nieuws in grote koppen op de voorpagina, uitgevent op de straathoek of voor een gering bedrag verkrijgbaar in de "boekhandel op straat", de kiosk.

"Faaltheorie" en speciale bibliotheek

Herhaaldelijk is beweerd dat de opkomst van de documentatie het gevolg is geweest van een tekortschieten van de wetenschappelijke bibliothecarissen aan het eind van de 19de eeuw, een sterk gebonden cultuurbegrip als zij hadden en daaruit voortkomend een grove veronachtzaming van de vraag naar informatie³⁷. Zij waren toen "*minder informatie- dan materiaalgeoriënteerd*" [*"weniger informations- als materialorientiert"*] is door Rogalla von Bieberstein opgemerkt³⁸. Op minder verwijtende of spijtige stellingnames stuit men ook wel. Van Leeuwen, in 1958, verklaarde het achterblijven van de universiteitsbibliotheken ten aanzien van documentatie uit hun alfapersoneel en de verschillen tussen wetenschapsbeoefenaars in hun benadering van de literatuur. Documentatie ontstond in een periode waarin de universeel ingestelde bibliotheken en hun beheerders niet meer in staat waren te voldoen aan de eisen van voorlichting, die gesteld werden door lieden, werkzaam in de zich snel ontwikkelende of stormachtige van structuur veranderende industriële techniek en handel, is de diagnose van Van Riemsdijk uit 1941. Het zijn de documentalisten die ons, bibliothecarissen, het besef hebben bijgebracht van het belang van de exacte wetenschappen, meende IFLA-voorzitter Herman Liebaers in 1966. "*Deze vreemdelingen hebben ons geconfronteerd met een basisprobleem*" [*"These outlanders have confronted us with a basic problem"*], zijn woorden van Taube uit 1961³⁹.

Een beschrijving van de bibliotheek- en documentatiebeweging kan niet om deze min of meer kritische uitspraken heen. Wij geven er de naam "faaltheorie" aan. Maar zijn zulke verwijten of spijtbetuigingen wel op hun plaats? Valt er iets euvel te duiden, zijn er door het wetenschappelijk bibliotheekwezen als het ware kansen voor open doel gemist?

Nu de emoties verdwenen zijn, is een nuchtere analyse veel makkelijker. Van een falen willen wij niet spreken. Veranderende methoden van wetenschapsbeoefening, nieuwe informatiedragers, nieuwe terreinen van onderzoek en een nieuw beleid, zowel bij de overheid als bij het bedrijfsleven, vereisten aan het eind van de 19de eeuw nu eenmaal een herstructurering van de literatuurvoorziening en de papieren administratie, dat

geboorteproses waaraan wij de naam bibliotheek- en documentatiebeweging hebben gegeven. De beweging was het antwoord op de onmogelijkheid vanuit de geijkte wetenschapsvatting en met de conventionele methodes de kennis te beheersen, is de teneur van een opmerking van Rogalla von Bieberstein⁴⁰. Die zienswijze delen wij. De bibliotheek- en documentatiebeweging moet vergeleken worden met ontwikkelingen in andere sectoren van transport, zoals het personen- en goederenvervoer. De uitvinding van auto, fiets en vliegtuig is niet te verklaren uit het falen der spoorwegen, neen, in die nieuwe vervoersmogelijkheden manifesteerden zich geheel andere transportbehoeften en verkeerstechnieken. Ten aanzien van de opkomst van de openbare bibliotheek is het wetenschappelijk bibliotheekwezen nimmer het verwijt gedaan dat zij het ontstaan van dit nieuwe type bibliotheek zou hebben moeten voorkomen. Terecht, en hetzelfde geldt het ontstaan van documentatie-instelling en speciale bibliotheek. Zij zijn niet uit een falen te verklaren, maar uit het ontstaan van een nieuwe situatie.

De bibliotheekbeweging oriënteerde zich op verlangens van alfaonderzoekers en was een proces van innovatie in wetenschappelijke bibliotheken, die al een lange geschiedenis achter de rug hadden. Onderzoekers op alfagebied konden rond 1900 tevreden zijn over de verbeterde dienstverlening en aanpassingen aan de eisen van de tijd. De documentatiebeweging is moderner, een nieuwer element doordat documentatie veel, veel minder op een traditie kon steunen en zich heel doelbewust tegen het bibliotheekwezen afzette. Generaliserend gesteld en vooral toegespitst op de informatiedrager, is er één beslissend verschil te formuleren en wel: de bibliotheekbeweging vindt vooral haar wortels in het bewaren van het gedrukte boek, de documentbeweging vooral in de ontsluiting van het tijdschrift. Documentatie, maar dan niet de Brusselse "sociale" variant, werd opgepakt door de speciale bibliotheken, in het bijzonder de bedrijfs- en overheidsbibliotheken. Daar vond documentatie een warm onthaal en een onderkomen. *"Het begin van de twintigste eeuw stelde het begin van de era van de "nieuwe" speciale bibliotheek voor"* [*"The turn of the twentieth century represented the beginning of the era of the "new" special library"*]⁴¹. Het motto van de in 1909 opgerichte Amerikaanse Special Libraries Association was veelzeggend: *"Putting knowledge to work"* [*"Kennis aan het werk zetten"*]. Kennis in dienst van productie.

De bibliotheekhistoricus Thyregod wijst eveneens op de innige betrekking tussen speciale bibliotheek en documentatie. *"Het kan niet genoeg benadrukt worden dat het Europese begrip documentatie gans/geheel met de methodiek van*

de speciale bibliothecaris correspondeert... Het is een zuiver commercieel gebeuren... Het zijn de verwerfers op het gebied van de handel en de techniek die het het eerst aanwenden/gebruiken" [*"Es kann nicht genug hervorgehoben werden, dass der europäische Begriff Dokumentation ganz der Methodik des Spezialbibliothekars entspricht... Es ist eine rein wirtschaftliche Veranstaltung... Es sind die erwerbenden auf dem Gebiete des Handels und der Technik, die es zuerst anwenden"*]⁴².

In de speciale bibliotheken werd niet gekeken naar de vorm van de documenten, het materiaal werd uitsluitend beoordeeld op de informatieve waarde. Vandaar dat men in plaats van speciale bibliotheek ook wel ging spreken van informatiebureau of inlichtingendienst. Gretig nam men kennis van nieuwe technieken, allereerst de reprografie, om efficiënter de informatiestroom te leiden. De *Universele Decimale Classificatie (UDC)* bleek voor de speciale bibliotheek een bijzonder bruikbare indexeertaal; standaardisatie en normalisatie werden niet geschuwd.

De onderzoekers, die de speciale bibliotheek frequenteerden, althans van de dienstverlening gebruik maakten, beschouwden de literatuur vaak als aanvulling op onderzoek dat proefondervindelijk verricht werd in het laboratorium, door middel van enquêtes of via veldwerk. In dat kader heeft de literatuurstudie dikwijls een ondersteunende functie en bij lange na niet de betekenis die de literatuur voor de alfa-onderzoeker heeft. Onvermijdelijk dus was het ontstaan van nieuwe informatiecircuits, snelwegen voor technici, overheidsfunctionarissen, natuurwetenschappelijke onderzoekers en sociale wetenschappers. Zij wilden een snelle dienstverlening, zij wilden zich eventueel "laten" vervoeren en meden de zich eveneens, doch op geheel andere wijze, moderniserende wetenschappelijke bibliotheek. Daar werd de recherche van literatuur grotendeels en de literatuurverwerking geheel aan de gebruiker zelf overgelaten, delegatie van literatuuronderzoek was in de wetenschappelijke bibliotheek geen onderwerp van gesprek. Gestimuleerd is de creatie van het nieuwe informatiecircuit rond de speciale bibliotheek door het direct zichtbare economische en/of politiek-maatschappelijke belang van informatieverwerking in deze sectoren. Naar documentatie in de zin van verfijnde ontsluiting was bij alfa-onderzoekers geen vraag, wèl naar documentatie - maar zo werd de term nu eenmaal niet gebruikt - in de vorm van speciale bibliografieën, speciale catalogi, aanwinstenlijsten en dergelijke.

Literatuur is meer of minder vatbaar voor documentatie, onderzoek is meer of minder gebaat bij verfijnde ontsluiting. Factoren als economisch

belang, veroudering van de literatuur, omvang van de literatuur en de gebondenheid van het onderzoek (vaderlandse geschiedenis, regionale geschiedenis) bepalen de wenselijkheid, de mate en het niveau van documentatie. Kouwenhoven ziet als specifieke elementen in de natuurwetenschappelijke communicatie onder andere de aanwezigheid van een duidelijk onderzoeksfront, de logische, soms voorspelbare uitvindingen, de grote urgentie van prioriteiten en het onderzoek in teamverband⁴³. Zulke elementen stimuleren documentatie in hoge mate. Wij vergelijken nog eens de chemisch onderzoeker met de historicus. Een chemicus kan zich bedienen van een universele chemische taal, werkt vaak in een onderzoeksteam in het bedrijf en zijn onderzoek is onderdeel van een internationaal geheel. Hoe anders is de historicus bezig, die zich, meestal als solist, in bibliotheek, archief of studeerkamer, verdiept in een facet van het verleden, jarenlang soms, zijn bevindingen uiteindelijk in een boek publicerend. Rózsa heeft het geformuleerd als: documentatie kan vooral daar gedijen waar het zich op een bepaald deel van kennis en wetenschap kan richten en wel op dat deel "*hetwelk subject/onderwerp is van technische depreciatie, dat is redundantie en is gekarakteriseerd door een enorm aantal gegevens*" [*which is subject to technical depreciation, i.e. to redundancy and its*

characterized by a vast amount of data] (curs. Rózsa)⁴⁴.

Specialisatie in de literatuurverzorging werd in het laatste kwart van de 19de eeuw onontkoombaar. Het kwam duidelijk tot uiting in het eigen leven dat openbare bibliotheek, wetenschappelijk bibliotheek en speciale bibliotheek gingen leiden. Wil men van een falen spreken, dan betreft dat ons inziens hoogstens de onderlinge relaties, het gebrek aan begrip onderling. Wetenschappelijke bibliotheek enerzijds, speciale bibliotheek en documentatie anderzijds, legden, althans in Europa, zo'n nadruk op profilering van eigen identiteit dat zij daarmee een sfeer creëerden waarin het gemeenschappelijke en verbindende jammer genoeg verwaarloosd werden.

Het volgende artikel in deze reeks behandelt *De beweging als cultuurhistorisch verschijnsel*.

Paul Schneiders
Slochterenlaan 13
1405AL Bussum
Nederland
p.schneiders@casema.nl

April 1982

Noten

- 1 Het gaat hier om het eerste deel:

Eenheid in verscheidenheid van het tweede hoofdstuk, zijnde *II De bibliotheek- en documentatiebeweging omstreeks 1900* in Schneiders, Paul. *De bibliotheek- en documentatiebeweging 1880-1914: bibliografische ondernemingen rond 1900*. Academisch proefschrift ter vergelijking van de graad van doctor in de Letteren aan de Universiteit van Amsterdam, op 20 april 1982. Universiteit van Amsterdam, 1982, p. 29-40.

Voor de eerste paragraaf van dit hoofdstuk, die over de bibliotheekdocumentatie-kwestie gaat, raadplege men voor wat de Nederlandstalige literatuur betreft de publicaties van Loosjes:

Loosjes, Th.P. Documentatie in wetenschappelijke bibliotheken. *Bibliotheekleven*, 1956, jrg. 41, p. 97-105.

Loosjes, Th.P. *Documentatie van wetenschappelijke literatuur*. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1957.

Loosjes, Th.P. *Documentaire informatie en haar functie in de communicatie binnen de wetenschap*. Van Loghum Slaterus, 1978.

Loosjes, Th.P. *Documentaire informatie als een sociale wetenschap*. (Afscheidscollege Universiteit van Amsterdam). Van Loghum Slaterus, 1979.

Voor Duitsland is een goed uitgangspunt de literatuur, vermeld in:

Laisiepen, K.; Lutterbeck, E. en Meyer-Uhlenried, K.-H. *Grundlagen der praktischen Information und Dokumentation*. Saur, 1980, 2^e dr.

Zie voorts de hieronder opgevoerde literatuur en tevens deze terug te vinden onder noot 2 van *Eenheid in verscheidenheid*.

Een zeer globale maar wel heldere geschiedenis van de documentatie is Windel, G. *Geschiede der Dokumentation*. In Laisiepen, K.; Lutterbeck, E. en Meyer-Uhlenried, K.-H. *Grundlagen der praktischen Information und Dokumentation*. Saur, 1980, 2^e dr.

Voor de bibliotheekgeschiedenis, met name de geschiedenis van de wetenschappelijke bibliotheken, is het standaardwerk nog altijd *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, 1952-1965 onder redactie van Georg Leyh.

Voor de geschiedenis van het openbare bibliotheekwezen het *Handbuch des Büchereiwesens*, 1965-1973.

Zeer veel informatie, zij het hinderlijk verspreid over de verschillende bijdragen, biedt de *Encyclopedia of library and information science*, 1968, waarvan tot medio 1981 30 delen verschenen zijn.

Voor de geschiedenis van de speciale bibliotheek zijn er de studies van:

Brodman, E. The special library; the mirror of its society. *The journal of library history*, 1966, vol. 1, p. 108-124.

Jelin, V. The "instrumental" use of libraries; a study of the intellectual origins of the modern industrial libraries in nineteenth century America. *Libri*, 1970, vol. 20, p. 15-28.

- Johns, A.W. *Special libraries; development of the concept, their organizations and their services*. The Scarecrow Press, 1968.
- Kruzas, A.T. *Business and industrial libraries in the United States 1820-1940*. Special Libraries Association, 1965. Een beknopte, waardevolle, bibliotheekgeschiedenis met sterke nadruk op de culturele en sociaal-economische aspecten biedt Thyregod, O. *Die Kulturfunktion der Bibliothek*. S.n. en Reitzel, 1936.
- Gebruik is verder gemaakt van de handzame werken:
Johnson, E.D. *Communication; an introduction to the history of writing, printing, books and libraries*. The Scarecrow Press, 1973.
- Johnson, E.D.; Harris, M.H. *History of libraries in the western world*. The Scarecrow Press, 1976, 3e dr.
- Masson, A.; Salvan, P. *Les bibliothèques*. Presses Universitaires de France, 1970, 3e dr.
- Thompson, J. *A history of the principles of librarianship*. Bingley et al, 1977.
- Vorstius, J.; Joost, S. *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*. Harrassowitz, 1977.
- Weimann, K.-H. *Bibliotheksgeschichte; Lehrbuch zur Entwicklung und Topographie des Bibliothekswesens*. Verlag Dokumentation, 1975.
- Over Amerikaanse bibliothecarissen de uitstekende *Dictionary of American library biography*, 1978.
- Wat betreft de ontwikkeling van catalografie en ontsluitingsystemen zijn te noemen: Hanson, E.R.; Daily, J.E. Catalogs and cataloging. In : Kent, A; Lancour, H. *Encyclopedia of library and information science*. Marcel Dekker, 1970, p. 242-305.
- Horner, J. *Cataloguing*. Association of Assistant Librarians, 1972, 2^e dr.
- Lehnus, D.J. *Milestones in cataloguing; famous catalogers and their writings, 1835-1969*. Libraries Unlimited, 1974.
- Metcalfe, J.W. *Information retrieval, British and American, 1876-1976*. The Scarecrow Press, 1976.
- Voorts:
De Mooy, A.J. De ontwikkelingsgang van de alfabetische catalogus. *Bibliotheekleven*, 1956, jrg. 41, p. 259-274.
- Norris, D.M. *A history of cataloguing and cataloguing methods 1100-1850; with an introduction survey of ancient times*. Grafton & Co., 1939.
- Pettee, J. The development of autorship entry. *The library quarterly*, 1936, vol. 6, p. 270-290.
- Pettee, J. *Subject headings; the history and theory of the alphabetical subject approach to books*. Wilson, 1946.
- Ranz, J. *The printed book catalogus in American libraries 1723-1900*. American Library Association, 1964.
- Het standaardwerk over de geschiedenis van de classificatie is Šamurin, E.I. *Geschichte der bibliothekarisch-bibliographischen Klassifikation. I. II*. Verlag Dokumentation, vol./Bd. 1., 1964 en vol./Bd. 2, 1967 waarvan in 1977 een tweede, ongewijzigde druk verscheen in één band. Geschreven vanuit een marxistische visie. [Vertaling van *Ocherki po istorii bibliotечно-bibliograficheskoi klassifikatsii* (geromaniseerd: *Ocherki po istorii biblioteknobibliograficheskoi klassifikatsii*)].
- Voorts:
Scott, E. The evolution of bibliographic systems in the United States, 1876-1945. *Library trends*, 1976, vol. 25, p. 293-309.
- Strout, R.F. The development of the catalog and cataloguing methods. In Strout, R.F. *Toward a better cataloguing code; papers presented before the Twenty-First Annual Conference of the Graduate Library School of the University of Chicago - June 13-15, 1956*. University of Chicago - Graduate Library School, 1957, p. 4-25.
- Een globale historische behandeling van het thema bibliotheek en wetenschappelijke communicatie bieden:
Frank, P.R. Einleitung. In : Frank, P.R. (hrg.) *Von der systematischen Bibliographie zur Dokumentation*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978, p. IX-XXIV.
- Hammer, D.P. (ed.). *The information age; its development, its impact*. The Scarecrow Press, 1976.
- McGarry, K.J. *Communication knowledge and the librarian*. C. Bingley, 1975.
- Meadows, A.J. *Communication in science*. Butterworths, 1974.
- De geschiedenis van het wetenschappelijke tijdschrift o.a. bij:
Houghton, B. *Scientific periodicals; their historical development, characteristics and control*. Bingley, 1975.
- Kronick, D.A. *A history of scientific and technical periodicals; the origins and development of the scientific and technological press 1665-1790*. The Scarecrow Press, 1962.
- Voor de geschiedenis van de bibliografie is geraadpleegd:
Besterman, Th. *The beginnings of systematic bibliography*. Oxford University Press, 1935.
- Shera, J.H.; Egan, M.E. (eds.). *Bibliographic organization; papers presented before the Fifteenth Annual Conference of the Graduate Library School - July 24-29, 1950*. University of Chicago - Graduate Library School, 1951.
- Blum, R. Vor- und Frühgeschichte der nationalen Allgemeinbibliographie. *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 1958, vol. 2, kolom 233-303.
- Blum, R. Bibliographia; eine wort- und begriffsgeschichtliche Untersuchung. *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 1969, vol. 10, kolom 1009-1246.
- Malclès, L.-N. *La bibliographie*. Presses Universitaires de France, 1956.
- Milkau, F. *Centralkataloge und Titeldrucke; geschichtliche Erörterungen und praktische Vorschläge im Hinblick auf die Herstellung eines Gesamtkatalogs der Preussischen wissenschaftlichen Bibliotheken*. O. Harrassowitz, 1898.
- Over de Engelse boekhandelaarsbibliografie: Growoll, A. *Three centuries of English booktrade bibliography; an essay on the beginnings of booktrade bibliography since their introduction of printing and in England since 1595*. Holland Press, 1964.
- Voor de geschiedenis van het referaatblad is Manzer, B.M. *The abstract journal 1790-1920; origin, development and diffusion*. The Scarecrow Press, 1977, onmisbaar.

Schaars zijn studies over de bibliografische beheersing op afzonderlijke vakgebieden. Voorbeelden zijn:

Voor de medische bibliografie:

Brodman, E. *The development of medical bibliography*. Medical Library Association, 1954.

Voor de economie:

Cole, A.H. Conspectus for a history of economic and business literature. *The journal of economic history*, 1957, vol. 17, p. 333-388.

Voor de biologie:

Simon, H.-R. *Die Bibliographie der Biologie*. Hiersemann, 1977.

De ontwikkeling van het medische tijdschrift bij Von Brunn, W.A.L. *Medizinische Zeitschriften im neunzehnten Jahrhundert; Beiträge zur Geschichte der allgemein-medizinischen Fachpresse*. Thieme, 1963.

Over de alfawetenschappen - bètawetenschappen op het gebied van bibliotheek en documentatie raadplege men:

Rogalla von Bieberstein, J. *Archiv, Bibliothek und Museum als Dokumentationsbereiche; Einheit und gegenseitige Abgrenzung*. Verlag Dokumentation, 1975.

Rózsa, G. *Scientific information and society*. Mouton, 1973.

Bij de behandeling van de algemene geschiedenis rond 1900 is vooral gebruik gemaakt van:

Romein, J. *Op het breukvlak van twee eeuwen. I. II*. Brill, 1967.

Voorts van:

Barracrough, G. *An introduction to contemporary history*. Penguin Books, 1969.

Barzun, J. From the nineteenth century to the twentieth. In *Chapters in western civilisation. II*, 1963, p. 441-463.

Baumont, M. *L'essor industriel et l'impérialisme colonial (1878-1904)*. Presses Universitaires de France, 1949, 2e dr.

Biddiss, M.D. *The age of the masses; ideas and society in Europe since 1870*. Penguin, 1977.

Bruun, G. *Nineteenth-century European civilization 1815-1914*. Oxford University Press, 1959.

Hale, O.J. *The great illusion 1900-1914*. Harper & Row, 1971.

Hayes, J.H. *A generation of materialism 1871-1900*. Harper & Bros, 1941.

Hinsley, F.H. Introduction. In *The new Cambridge modern history. XI; material progress and world-wide problems 1870-1898*. Cambridge University Press 1976, 4^e dr.

Masur, G. *Prophets of yesterday; studies in European culture 1890-1914*. Macmillan, 1961.

Mosse, G.L. *The culture of Western Europe; the nineteenth and twentieth centuries; an introduction*. John Murray, 1963.

- ² Loosjes, Th.P. Documentatie in wetenschappelijke bibliotheken. *Bibliotheekleven*, 1956, jrg. 41, p. 97.

Loosjes, Th.P. *Documentatie van wetenschappelijke literatuur*. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1957, p. 8.

Voor discussies over de term documentatie raadplege men o.a.:

Ansteinsson, J. Wissenschaft und Forschung; Dokumentation und Bibliothek. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1939, vol./Bd. 56, p. 37-59.

Baer, H. Bibliothek, Fachbibliothek, Dokumentation. *Nachrichten der Vereinigung Schweizerischer Bibliothekare und der Schweizer Vereinigung für Dokumentation = Nouvelles de l'Association des bibliothécaires suisses et de l'Association suisse de documentation*, 1964, vol. 40, p. 65-81.

Baer, H. Dokumentation; von der Bibliographie zu den Informationswissenschaften. *Nachrichten der Vereinigung Schweizerischer Bibliothekare und der Schweizer Vereinigung für Dokumentation = Nouvelles de l'Association des bibliothécaires suisses et de l'Association suisse de documentation*, 1973, 49, p. 1-12.

Brummel, L. Confrontation of libraries and documentation. In *F. Donker Duyvis; his life and work*. Netherlands Institute for Documentation and Filing, 1964.

Eppelsheimer, H.W. Bibliotheken und Dokumentation. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 1954, vol./Bd. 1, p. 3-14.

Godet, M. Développement des bibliothèques et crise du livre. *Archives et bibliothèques*, 1937-1938, vol. 3, p. 69-75.

De Haan, H. Documentatie toegepaste bibliographie. *Bibliotheekleven*, 1951, jrg. 36, p. 233-234.

Jansen, W.M.J. Het begrip documentatie. *Bibliotheekleven*, 1959, jrg. 44, p. 348-352.

Kunze, H. Dokumentation und wissenschaftliche Bibliotheken. In Kunze, Horst (Hrsg.). *Alles für das Buch*. Bibliographisches Institut, 1974, p. 229-249. [Eerder verschenen in *Dokumentation*, 1953-1954, vol./Bd. 1, p. 74-84].

Liebaers, H. Les bibliothèques et la documentation; point de vue européen. *Libri*, 1966, vol. 16, p. 205-210.

Raabe, H., Janiak, W. Zur Klärung des Begriffs Dokumentation. *Der Bibliothekar*, 1953, vol./Bd. 7, p. 45-47.

Van Riemsdijk, G.A. Bibliografie en documentatie; een poging tot begripsbepaling. *Bibliotheekleven*, 1941, jrg. 26, p. 41-55.

Schneiders, P. De wortels van documentatie. *Open*, 1975, jrg. 7, p. 143-149.

Schneiders, P. Documentatie en informatiewetenschap. *Open*, 1977, jrg. 9, p. 3-6

Schneiders, P. De term documentatie. *Open*, 1979, jrg. 11, p. 185-188.

Shera, J.-H. Special librarianship and documentation. *Library trends*, 1952, vol. 1, p. 189-199.

De etymologie van het woord documentatie bij Arnsts, H. *Documentatio a documento*. *Nachrichten für Dokumentation*, 1954, vol./Bd. 5, p. 171-179.

In Nederland is vooral door Loosjes geprobeerd door het verschil tussen passieve en actieve documentatie - documentatie al dan niet in opdracht - een grotere nauwkeurigheid te bereiken maar ook dat onderscheid werd weer verschillend gebruikt, vergelijk:

- Loosjes, Th.P. Documentatie in wetenschappelijke bibliotheken. *Bibliotheekleven*, 1956, jrg. 41, p. 98-99.
- Noordenbos, P. *De invloed van doelmatige documentatie en goed archief-beheer op de efficiency*. (gestencilde lezing). S.l., 1953, p. 1-2.
- J. Van Ettinger in *Bibliotheekleven*, 1950, jrg. 35, p. 180-181.
- 3 Bladzijden 308-310 in de bijdrage van G. Wijnands.
- 4 Loosjes, Th.P. *Documentatie van wetenschappelijke literatuur*. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1957, p. 9.
- 5 Juchhoff, R. Die Dokumentation in der historischen Wissenschaften. In *Die Dokumentation und ihre Probleme ; Vorträge gehalten auf der ersten Tagung der Deutschen Gesellschaft für Dokumentation vom 21. bis 24. September 1942 in Salzburg*. O. Harrassowitz, 1943, p. 172.
- Windel, G. Zur Kritik der Ideologie des Informationswesens; eine Auswertung der Jahrgänge 1950-1960 der "Nachrichten für Dokumentation". In Kschenka, W. ; Seeger, Th. ; Wersig, G. (hrsg.). *Information und Dokumentation im Aufbruch ; Festschrift für Prof. Dr. Hans-Werner Schober*. Verlag Dokumentation, 1975, p. 125, een artikel van Gutsmuth uit 1958 citerend, "Rationele beheersing van geaccumuleerd weten". ["Rationelle Beherrschung des akkumulierten Wissens"].
- Ansteinsson, J. Wissenschaft und Forschung; Dokumentation und Bibliothek. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1939, vol./Bd. 56, p. 49: "De documentatie is voor alles een gerationaliseerde techniek van de geestelijke arbeid." "Die Dokumentation ist vor allem eine rationalisierte Technik der geistigen Arbeit".
- 6 Romein, J. *Op het breukvlak van twee eeuwen*. Brill, 1967, II, p. 404.
- 7 Romein, J. *Op het breukvlak van twee eeuwen*. Brill, 1967, I, p. 343-344.
- Hinsley, F.H. Introduction. In *The new Cambridge modern history. XI. Material progress and world-wide problems 1870-1898*. Cambridge University Press, 1976, p. 14 gewaagt van de laat 19de-eeuwse "beweging in de richting van organisatie en combinatie." "movement towards organization and combination".
- 8 McCrimmon, B.S. *The publication of the British Museum's General Catalogue of printed books 1881-1900. (Dissertation)*. Florida State University, 1973, p. 177.
- 9 Otlet, P. La bibliographie internationale. *Revue économique internationale*, 1904, vol. 1, p. 819.
- 10 Ansteinsson, J. Wissenschaft und Forschung ; Dokumentation und Bibliothek. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1939, vol./Bd. 56, p. 38: *Otlet is de maker/auteur en organisator van de documentatiebeweging*. ["Otlet ist der Urheber und Organisator der Dokumentationsbewegung"].
- Ook "Dokumentationsbewegung" bij:
- Frank, P.R. Einleitung. In Frank, P.R. (hrsg.). *Von der systematischen Bibliographie zur Dokumentation*, 1978, p. XXI.
- Schober, H.W. *Dokumentation von Zeitschriften; eine Studie zur gegenwärtigen Lage in Deutschland*. (Dissertation). Freie Universität Berlin, 1954, p. 18.
- Vorstius, J. *Ergebnisse und Fortschritte der Bibliographie in Deutschland seit dem Ersten Weltkrieg*. O. Harrassowitz, 1948, p. 14.
- 11 G. Schmook in *Handelingen van het zesde wetenschappelijk Vlaams congres voor boek- en bibliotheekwezen. Gent 31 maart 1940*. Schoten (Antwerpen), 1941, p. 76. Klasing in *Bibliotheekleven*, 26 (1941) blz. 67. (Verslag van een vergadering van de NVB [Nederlandsche Vereeniging van Bibliotheecarissen] van 1940-12-15).
- 12 *Actes de la conférence internationale de bibliographie et de documentation, Bruxelles, 10-11 juillet 1908*. International Institute of Documentation, 1908, p. 95.
- 13 Hanson, C.J.M. The Anglo-American agreement on cataloguing rules and its bearing on international cooperation in cataloguing of books. In *Actes de la conférence internationale de bibliographie et de documentation, Bruxelles, 10-11 juillet 1908*. International Institute of Documentation, 1908, p. 194.
- 14 Plaatsen de beweging in een cultuurhistorisch kader:
- Holley, E.G. Academic libraries in 1876. *College and research libraries*, 1976, vol. 37, p. 16.
- Bestor, A.E. jr. The transformation of American scholarship, 1975-1917. *The library quarterly*, 1953, vol. 23, p. 164-179.
- Borden, A.K. The sociological beginnings of the library movement. *The library quarterly*, 1931, vol. 1, p. 278-282.
- 15 Bradford, S.C. *Documentation*. C. Lockwood, 1948, p. 15.
- Zie over Dewey vooral Vann, S.K. (ed.). *Melvil Dewey ; his enduring presence in librarianship*. Libraries Unlimited, 1978.
- Over de code:

- Comaromi, J.P. Conception and development of the Dewey Decimal Classification. *International classification*, 1976, vol. 3, p. 11-15.
- Maass, J. Who invented Dewey's Classification? *Wilson library bulletin*, 1972, vol. 47, p. 335-342.
- 16 Rogers, F.B. *Selected papers of John Shaw Billings, comp. with a life of Billings*. Medical Library Association, 1965, p. 19.
- 17 Lyons, F.S.L. *Internationalism in Europe 1815-1914*. A.W. Sythoff, 1963, p. 224.
- 18 De Lichtervelde, L. *Léopold II*. Albert Dewit, 1926, p. 154.
Over de conferentie van 1876: Ascherson, N. *The king incorporated; Leopold II in the age of trusts*. George Allen & Ulwin, 1963, p. 193-201.
- 19 Chaumier, J. *Les techniques documentaires*. Presses Universitaires de France, 1971, p. 5.
Liebaers, H. Les bibliothèques et la documentation; point de vue européen. *Libri*, 1966, vol. 16, p. 206 noemt het jaar van oprichting van het IIB [Institut International de Bibliographie], 1895, het moment waarop bibliotheek en documentatie twee onderscheiden gebieden werden.
Funck-Brentano, F. Les problèmes bibliographiques et leurs solutions. *Revue des Deux Mondes*, 1898, vol. 68, p. 175 verwijzend naar de tweede conferentie van het IIB en het verschijnen in boekvorm van het eerste deel van de catalogus van het Britse Museum: "*Het jaar 1897 zou het jaar geweest zijn van de bibliografie*". [*"L'Année 1897 aura été l'année de la bibliographie"*].
- 20 Ranganathan, S.R. Special librarianship - what it connotes. *Special libraries*, 1949, vol. 40, p. 361-367.
Over Billings vooral: Rogers, F.B. *Selected papers of John Shaw Billings; comp. with a life of Billings*. Medical Library Association, 1965.
- 21 Brodman, E. *The development of medical bibliography*. Medical Library Association, 1954, p. 105.
- 22 Miall, S. L'entente chimique. *Journal of the Society of chemical industry*, 1919, 38, p. 141R-142R.
Zie voorts: Kerkof, *Der Krieg gegen die deutsche Wissenschaft; eine Zusammenstellung von Kongressberichten und Zeitungsmeldungen*. Herrosé & Ziemsen, 1922.
- 23 Schröder-Gudehus, B. *Deutsche Wissenschaft und internationale Zusammenarbeit 1914-1928; ein Beitrag zum Studium kultureller Beziehungen in politischen Krisenzeiten*. (Dissertation). Imprimerie Dumaret & Golay, 1966, p. 117-120.
- 24 Thyregod, O. *Die Kulturfunktion der Bibliothek*. M. Nijhoff, 1936, p. 206.
- 25 Windel, G. Zur Kritik der Ideologie des Informationswesens; eine Auswertung der Jahrgänge 1950-1960 der "Nachrichten für Dokumentation". In Kschenka, W. ; Seefer, Th. ; Wersig, G. (hrsg.). *Information und Dokumentation im Aufbruch ; Festschrift für Prof. Dr. Hans-Werner Schober*. Verlag Dokumentation, 1975, p. 136-137.
- 26 Hale, O.J. *The great illusion 1900-1914*. Harper & Row, 1971, p. 18.
- 27 Frank, P.R. Einleitung. In : Frank, P.R. (hrsg.) *Von der systematischen Bibliographie zur Dokumentation*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978, p. XXI.
- 28 Murra, K.O. History of some attempts to organize bibliography internationally. In Shera, J.H.; Egan, M.E. (eds.). *Bibliographic organization; papers presented before the fifteenth annual conference of the graduate library school, July 24-29, 1950*. University of Chicago Press, 1951, p. 35.
- 29 Shera, J.H. Of librarianship, documentation, and information science. *Unesco bulletin for libraries*, 1968, vol. 22, p. 58.
- 30 ARA. Archief Ministerie Binnenlandse Zaken. K.W. 737. Verslag Bijvanck 1907-11-16.
- 31 Zie voor een beknopte behandeling van de crisis in de bibliografische beheersing rond 1900 o.a.:
Frank, P.R. Einleitung. In Frank, P.R. (hrsg.) *Von der systematischen Bibliographie zur Dokumentation*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978, p. XXI.
Kunze, H. Dokumentation und wissenschaftliche Bibliotheken. In Kunze, H. *Alles für das Buch*. Bibliographisches Institut, 1974 (eerder verschenen in *Dokumentation*, 1953-1954, vol./Bd. 1, p. 74-84).
Loosjes, Th.P. *Documentatie van wetenschappelijke literatuur*. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1957.
Schneiders, P. De term documentatie. *Open*, 1979, jrg. 11, p. 185-188.
Wersig, G. Eine Würdigung nach 20 Jahren. In Kschenka, W. ; Seeger, Th. ; Wersig, G. (hrsg.). *Information und Dokumentation im Ausbruch. Festschrift für Prof. Dr. Hans-Werner Schober*. Verlag Dokumentation, 1975.

- ³² Suringar, P.H. *De academische bibliotheek te Leiden vooral met het oog op het natuur- en geneeskundig onderwijs; uit de door prof. G.C.B. Suringar nagelaten aantekeningen bijeengebracht en meegegeeld door prof. P.H. Suringar*. Amsterdam: s.n., 1876, p. 10 (eigenlijk overdruk uit : *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1876).
- ³³ Een mening van Ansteinsson, J. *Wissenschaft und Forschung; Dokumentation und Bibliothek. Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1939, vol./Bd. 56, p. 37.
De kritiek in: Wersig, G. *Information-Kommunikation-Dokumentation; ein Beitrag zur Orientierung der Informations- und Dokumentationswissenschaften*. Dokumentation, 1971, p. 155.
- ³⁴ Meyer-Uhlenried, K.H. *Auf dem Wege zu einer Theorie des Entwurfs von Informationssystemen*. In Kschenka, W. ; Seeger, Th. ; Wersig, G. (hrsg.). *Information und Dokumentation im Aufbruch; Festschrift für Prof. Dr. Hans-Werner Schober*. Verlag Dokumentation, 1975, p. 176.
- ³⁵ Een uitspraak van [A.] Diemer in de discussie: *Konzeption und Begriff der Forschung in den Wissenschaften des 19. Jahrhunderts; Referate und Diskussionen des 10. wissenschaftstheoretischen Kolloquiums 1975*. A. Hain, 1978, p. 231.
- ³⁶ Hardtwig, W. *Konzeption und Begriff der Forschung in der deutschen Historie des 19. Jahrhunderts*. In Diemer, A. (hrsg.). *Konzeption und Begriff der Forschung in den Wissenschaften des 19. Jahrhunderts; Referate und Diskussionen des 10. wissenschaftstheoretischen Kolloquiums 1975*. A. Hain, 1978.
- ³⁷ Ansteinsson, J. *Wissenschaft und Forschung; Dokumentation und Bibliothek. Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1939, vol./Bd. 56, p. 37-59.
Müller, F. *Probleme der Dokumentation; I. Geschichte und Entwicklung der Dokumentation. Chemiker Zeitung - Chemische Apparatur*, 1960, vol./Bd. 84, p. 287-291.
Pomaszl, G. *Der Beitrag der Bibliotheken zur Lösung von Informationsproblemen. Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1966, vol./Bd. 80, p. 517 daarbij Wilhelm Gülich, directeur van het Instituut für Weltwirtschaft (Kiel) citerend, die in 1956 de documentalist het product van de ontevredenheid over de bibliothecaris noemde.
Ranganathan, S.R. *Documentation : genesis and development*. Vikas Publishing House, 1973, p. 61-62: "*De bibliotheekprofessie werd te laat wakker. ["Library profession woke up too late"]*".
Van Riemsdijk, G.A. *Bibliografie en documentatie; een poging tot begripsbepaling. Bibliotheekleven*, 1941, jrg. 26, p. 43.
De meest uitgesproken vertegenwoordigers van de faaltheorie zijn Otlet en Shera. Eerstgenoemde constateerde "*carance*" van de bibliothecarissen op vier punten: collectievorming nieuwe typen documenten, nieuwe methoden van klasseren en catalografie, specialisatie en dienstverlening. Bovendien verwaarloosden de bibliothecarissen zijn inziens de analyse van het materiaal en het verstrekken van copieën. Otlet, P. *Traité de documentation; le livre sur le livre; théorie et pratique*. Éd. Mundaneum, 1934, p. 414.
Shera, J.H. *The foundations of education for librarianship*. Becker & Hayes, 1972, p. 166 noemt naast het gebrek aan geld en mankracht als belangrijkste oorzaak "*Een excessieve preoccupatie met bewaarneming en preservatie*". [*An excessive preoccupation with custodianship and preservation*]. Zie ook aldaar p. 171 en p. 187.
- ³⁸ Rogalla von Bieberstein, J. *Archiv, Bibliothek und Museum als Dokumentationsbereiche; Einheit und gegenseitige Abgrenzung*. Verlag Dokumentation, 1975, p. 78.
- ³⁹ Taube, M. *Documentation, information retrieval, and other new techniques. The library quarterly*, 1961, vol. 31, p. 95.
- ⁴⁰ Rogalla von Bieberstein, J. *Archiv, Bibliothek und Museum als Dokumentationsbereiche; Einheit und gegenseitige Abgrenzung*. Verlag Dokumentation, 1975, p. 78.
- ⁴¹ Kruzas, A.T. *Business and industrial libraries in the United States 1820-1940*. Special Libraries Association, 1965, p. 109.
Zie ook: Mukherjee, A.K. *Fundamentals of special librarianship and documentation*. IASLIC, 1969, p. 11.
- ⁴² Thyregod, O. *Die Kulturfunktion der Bibliothek*. M. Nijhoff, 1936, p. 195.
- ⁴³ Kouwenhoven, A.O. *Wetenschap en bibliotheek; een onderzoek naar enkele aspecten van kennisvorming en wetenschappelijke communicatie, in het bijzonder bij de sociale geografie*. (Dissertatie). Vrije Universiteit Amsterdam, 1971, p. 126.
- ⁴⁴ Rózsa, G. *Scientific information and society*. Mouton, 1973, p. 46.